

Таким чином, у хасидизмі ми бачимо не прагнення змінити форму, а намагання перетворити дух єврейської релігії. Хасиди знову збудили повагу до окремої людської особи, яка в епоху великих соціальних та економічних змін була відсунута на задній план; висунули на історичну арену, на противагу малочисельній єврейській розумовій аристократії, народну масу. Хасидизм збагатив єврейську філософію багатьма цінними та плідними думками про Бога, світ, про добро і зло, про людину. Завдяки висловленим у поетичних формах легендам про життя та діяльність хасидських цадиків найвеличніші релігійні ідеї стали доступними та зрозумілими простому народу. Ці особливості допомогли хасидській релігії пригорнути до себе широкі кола єврейського народу як на території України, так і за її кордонами, зайняти провідне становище в іудаїзмі і в наш час.

На сьогоднішній день дві основні групи хасидів - хасиди Хабад та Брацлавські хасиди мирно співіснують, незважаючи на деякі розбіжності у поглядах. В Україні, на хвилі загальної активізації релігійних рухів та масового залучення молоді до участі в програмах з відродження духовності, серед євреїв все більшої популярності набуває хасидська система Хабад.

*С.Гузенко** (м. Київ)

**ІСТОРІЯ ПАТРОНАЛЬНИХ ХРАМІВ СТАРОДАВНЬОГО КИЄВА
НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ
«ТРУДЫ КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ»:
ВИСВІТЛЕННЯ І КОНТЕКСТ СЬОГОДЕННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Із здобуттям Україною незалежності й становленням її як самостійної демократичної держави зростає інтерес наукової громадськості до київських пам'яток великокняжого періоду, коли християнство, прийшовши на наші терени, стало важливим чинником державотворення.

Ця тематика приваблювала істориків різних поколінь, починаючи з “Синописа” Інокентія Гізеля і “Патерикона” Сильвестра Косова. Інтерес і увіковічення історичної пам'яті про великокняжу епоху виявились у відбудові київських святинь митрополитом Петром Могилою. Але ґрунтовна наукова розробка цієї проблематики

* Гузенко С. – аспірантка Національного Університету «Києво-Могилянська Академія».

починається у другій половині XIX – на початку XX ст. У цей час повному перерахують літописи, на території старого Києва розпочинаються комплексні археологічні дослідження. Результатом цього стала поява низки книг, історичних нарисів, декількотомних видань з історії Києва, різних путівників, з'явилися публікації на сторінках наукових часописів Києва. Значна частина цього наукового матеріалу була представлена на сторінках журналу “Труды Киевской духовной академии” (далі ТКДА). Це – наукове видання Київської духовної академії, у якій була створена кафедра церковної археології та церковно-археологічний музей, приділяло неабияку увагу історії вітчизняної Церкви, Києву як духовному центру, історії його святинь. Воно здебільшого представляло наукові дослідження професорів та студентів академії. Цікаві матеріали з досліджуваної нами теми були представлені у численних публікаціях журналу.

Найгрунтовнішою розробкою цієї проблеми донині залишається стаття Д.Слюсарєва [Слюсарєв Д. Церкви и монастыри, построенные в Киеве князьями, начиная с сыновей Ярослава до прекращения киевского великокняжества // ТКДА.- 1892.- № 3]. Він першим (і на сьогодні єдиним з дослідників стародавнього Києва) розглянув історію київських святинь великокняжого періоду у контексті загальнодержавної історії, згрупувавши храми цього періоду за династичною приналежністю. Навіть досьогодні історія цих патрональних храмів та монастирів не розглядалася під таким кутом зору. Неабиякий інтерес представляє також дослідження П.Глазунова [Глазунов П. Храмы, построенные св.Владимиром и другими в его время // ТКДА.- 1888.- июнь], де, серед іншого, знаходимо цікаву інформацію про перші патрональні храми Русі. Важливі відомості про патрональні храми стародавнього Києва містяться у ґрунтовному дослідженні М.Петрова «Историко-топографические очерки древнего Киева» [Петров Н. Историко-топографические очерки древнего Киева// ТКДА.- 1897.- № 3]; детальну історію Видубицького монастиря подає С.Голубєв [Голубєв С. «Киево-Выдубицкий монастырь (домонгольское время)» // ТКДА.- 1913.- Т. 3]

Нині, у час відбудови християнських святинь Києва, з'явилися нові наукові розробки цього питання: дослідження М.Дегтярьова та А.Реутова. [Дегтярьов М.Г., Реутов А.В. Михайлівський Золотоверхий монастир.- К, 1997], публікації Н.Нікітенко, Г.Івакіна [Івакін Г. Археологічне вивчення Михайлівського Золотоверхого монастиря // Пам'ятки України.- 1999.- № 1], І.Марголіної [Марголіна І. Щодо заснування й присвячення Кирилівської церкви в Києві // Архітектурна спадщина України.- 1996.- Вип. 3.- Ч. 1] та інших.

Наше завдання – зібрати історичні відомості про найвидатніші патрональні храми стародавнього Києва (Михайлівський, Видубицький та Кирилівський), зіставши концепції авторів публікацій журналу “Труды Киевской духовной академии” з результатами новітніх досліджень, порівняти погляди дослідників минулого століття і сьогодення.

Патрональні храми, зведені в часи Володимира та Ярослава Мудрого. В епоху Володимира Великого і Ярослава Мудрого одним з найважливіших завдань релігійної політики було утвердження авторитету нової віри. Із-за цього храмовому будівництву в столиці, де зосереджувалося релігійне життя держави, надавали надзвичайно важливої ролі. В часи Володимира та Ярослава у Києві будують собори і монастирі, які мали передусім важливе державне значення: Десятинну церкву, Софійський собор. Але поряд з ними у великокняжий період з’являється інший тип сакральних споруд. Це патрональні церкви при фамільних монастирях. На особливість цих патрональних храмів ще в XIX ст. звернув увагу Д.Слюсарев, який наголосив, що такі храми дуже поширюються в удільний період, у часи боротьби за Київ. Вони мали меншу державну вагу, відіграючи більшу роль у житті династії, якій належала та чи інша церква. Патрональні храми слугували фамільною усипальнею, а монастирі, при яких були зведені патрональні храми, відігравали роль своєрідних резиденцій-фортець удільних гілок династії Рюриковичів у першопрестольному місті. Так, Михайлівський (пізніший Золотоверхий) собор належав родині великого князя Ізяслава; Кирилівська церква була київською “фортецею” чернігівських Ольговичів, а Видубицький монастир з церквою архистратига Михаїла належав династії переяславських князів. Появу цих храмів в околицях Києва спричинили історичні умови, адже храми мали контролювати стратегічно важливі підходи до Києва під час військових суперечок за столий град.

Хоча виникають патрональні храми в удільний період, ідеологічні витоки їх слід шукати в часи Володимира (церква св. Василя) та Ярослава (Ірининський та Георгіївський монастирі). В цей час формується ставлення до Києва як до найсвятішого міста держави, богохранимого града; в церковній топографії столиці з’являються прозорі аналогії з Константинополем.

Літопис говорить про те, що після релігійної реформи 988 р. князь Володимир поставив **церкву св. Василя** (християнське ім’я Володимира) на місці, де колись стояв пантеон на чолі з Перуном. Слід зазначити, що серед істориків довгий час існували розбіжності з

приводу ідентифікації Василівської церкви, збудованої Володимиром. Деякі ототожнювали її з іншою Василівською, пізнішою Трьохсвятительською церквою [Глазунов П. Вказ. пр.- С. 434]. Але на сьогодні цю проблему вже остаточно розв'язано. Спираючись на дослідження К.Шероцького [Шероцкий К.В. Киев. Путеводитель.- К., 1917], М.Каргера [Каргер М.К. Древний Киев.- Т. I.- М.-Л., 1959-1961], Я.Боровського [Боровский Я.Є. Світогляд давніх киян.- К., 1992] можна зробити такі висновки. У стародавньому Києві стояли дві Василівські церкви. Перша була поставлена Володимиром на місці язичницького пантеону (сучасна вулиця Володимирська, 3). Релігійна приналежність цього місця змінювалась таким чином: до Ольги тут, можливо, розташовувалось язичницьке капище; будучи християнкою, Ольга в часи свого правління ставить на цьому місці християнську церкву; під час антихристиянського терору Святослава церкву було знищено; 980 р. під час першої релігійної реформи Володимир ставить на фундаментах зруйнованої церкви пантеон Перуна, використавши для будівництва залишки Ольжиного храму; 988 р., коли християнство стає офіційною релігією держави, Володимир будує на місці зруйнованого пантеону дерев'яну церкву св. Василя, присвячену своєму духовному патрону; 1197 р. князь Рюрик Ростиславич, правнук Володимира Мономаха, будує на місці старої Василівської церкви нову кам'яну з такою ж назвою. Я.Боровський пов'язує цей храм з ротондою XII ст. Натомість Василівська Трьохсвятительська не лише не була залишками Володимирового храму, як довгий час вважалося, але й стояла на іншому місці. Це довів ще М.Каргер. Трьохсвятительська – це порівняно пізня назва давньоруської церкви св. Василя, збудованої 1183 р. Святославом Всеволодовичем.

Взагалі, в давньоруському християнстві культ св. Василя (хрещене ім'я Володимира) набув великої популярності. Через цього святого значною мірою відбувалася глорифікація хрестителя Русі. Церкву св. Василя не випадково було зведено на фундаментах колишнього пантеону. Адже культ Перуна, що очолював колись пантеон, був княжим за своїм характером. Отже, в такому сакральному возвеличенні князя ми вбачаємо продовження традиції, наміченої в дохристиянський період Володимирового князювання.

Згадувані у “Повісті врем'яних літ” **монастирі св. Георгія та св. Ірини** були задумані одночасно з плануванням міста Ярослава 1037 р. Засновані на честь патронів княжого подружжя - Ярослава (Георгія) та його дружини Інгігерд (Ірини), вони, як підтверджують літописи, були першими монастирськими комплексами Києва: “Заложи Ярослав... святаго Георгия монастырь и святяга Ирины. И при семь...монастыреве

починаху быти ” [Повесть временных лет.- М.-Л., 1950.- С. 102]. Їх розташування обабіч головної вулиці міста, що вела від Золотих воріт, свідчить про те, що вони були задумані як парадні ансамблі, які обрамляли підхід до центру міста. Ця обставина великою мірою визначила їх урочисту архітектуру, композиційно і стилістично пов’язану з архітектурою Софійського собору [Асеев Ю.С. Архитектура древнего Киева.- К., 1982.- С. 68]

Церква св. Георгія - патрональний собор Ярослава Мудрого - розташовувався перед воротами Софії в районі невеликої площі, яку утворює вулиця Золотоворітська і Стрілецький провулок [Толочко П.П. Исторична топографія стародавнього Києва.- К, 1970.- С. 57]. Цей храм був збудований Ярославом Мудрим і освячений митрополитом Іларіоном. Він призначався для посвячення і столування, тобто всенародного проголошення новопоставлених єпископів. У пам’ять освячення храму 25 листопада 1054 року було встановлено всезагальне свято. Останні повідомлення про початковий Георгіївський храм походять з 1674 р., коли з благословіння Лазаря Барановича на давніх фундаментах його було збудовано нову Георгіївську церкву [Петров Н.И. Вказ пр.- С. 434].

Ірининську церкву Ярослав Мудрий збудував на честь духовної покровительки своєї дружини, шведської принцеси Інгігерд (християнське ім’я – Ірина). Церква стояла неподалік Хрещатицького яру, до якого ще в XVII ст. вів Оринин провал [Петров Н.И. Вказ. пр.- С. 438]. Ім’я цієї церкви викликає асоціації з Константинополем, де також була церква св. Ірини, так само, як і храм Софії, Золоті ворота та інші храми, які мали свої аналогії у Києві. Дружина Ярослава заснувала при церкві жіночий монастир. У часи Ярослава і його найближчих наступників у Києві вже було чимало храмів і монастирів. Іноземні хроніки та руські літописи нараховують таких церков сотні. Чернецтво було дуже життєвою і популярною формою релігійного і громадського побуту. У цьому Русь знову-таки слідувала Візантії, де певні міста являли собою суцільні монастирі, оскільки кожен багатий візантієць мав свій монастир, де його ховали. Традиція ця за часів Ярослава пустила глибоке коріння у Києві.

Храми, збудовані в удільний період. Історія патронального храму св. Дмитрія нерозривно пов’язана з долею Дмитрівського монастиря, який був заснований Ізяславом Ярославичем (1054-1078) ще 1062 р. Упродовж тривалого часу місце розташування його залишалось нез’ясованим. Повідомлення про заснування монастиря записане у літопису під 1051 р.: “Монастыреви (Печерському – авт.)

свершеноу игуменство же держашчо Варлааму, Изяславъ же постави монастырь святого Дмитрея, и выведе Варлаама на игуменство къ святому Дмитрею, хотя створити вышни сего монастиря, надееса богатстве» [Петров Н.И. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 425]. Хоча літопис не зазначає якого року було засновано монастир, очевидно, виникає він на початок 1062 р. Саме цього року Печерський монастир було перенесено з печер на гору, саме цього року було взято на ігуменство Варлаама. Не менш очевидним є й те, що монастир було влаштовано дуже пишно. Своє багатство, як твердить Д.Слюсарев, князь хотів протиставити убогості печерської братії, а з метою ще більшого возвеличення свого монастиря князь перевів у нього славного печерського ігумена [Слюсарев Д. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 113].

Сучасні дослідження інтерпретують заснування монастиря у ширшому, міжнародному контексті. Як відомо, з 1054 р. бере свій початок велика схизма (розкол) між Західною та Східною церквами. У християнському світі ставлення до розколу було далеко не однозначним. Можна бути певним, що і в Києві навколо цього питання точилися суперечки і велася запекла боротьба. Ізяслав, одружений з католичкою Гертрудою, не міг прихильно ставитися до розділення церков. Це дуже ускладнювало стосунки князя з православним духовенством і нерідко призводило до конфліктів. Один з таких конфліктів – з Печерським монастирем – спричинив заснування монастиря св. Дмитрія [Дегтярьов М.Г., Реутов. Вказ. пр.- С. 16]

Про подальшу долю монастиря нічого невідомо. Ймовірно, що він вже не функціонував після Батисевої навали.

Археологічне вивчення території Михайлівського Золотоверхого монастиря в 1996 - 1998 років дало змогу з'ясувати історію залюднення цього району. У X ст. тут був поганський могильник, пізніше - християнський. В XI ст. територію забудовано господарськими й житловими спорудами. Близько 1062 року великий князь Ізяслав звів тут Дмитрівський монастир, в пізніше його старший син Ярополк - **церкву Святого Петра**. Думка, що Михайлівський Золотоверхий собор збудований у Дмитрівському монастирі - поширена в літературі, проте вона, як вважає Г.Івакін, нічим не обґрунтована. Два монастирі могли стояти й поруч [Івакін Г. Вказ. пр.- С. 57].

Отже, Ізяслав Ярославич збудував Дмитрівський монастир. Син його, Ярополк заклав у ньому нову церкву в ім'я апостола Петра. Нарешті, інший син, великий князь Святополк-Михайло (1093-1113) за прикладом батька і брата створив 1108 р. **церкву на честь Архистратига Михаїла** поблизу двох попередніх. Деякі дослідники XIX ст. приписували Святополку заснування при церкві й монастиря. Інші

вважали, що Святополк поставив свою церкву у Михайлівському монастирі, заснованому ще раніше першим руським митрополитом Михайлом. Фактично ця думка є повторенням давнього переказу, записаного у Синописі. Однак, як немає достатніх підстав приписувати влаштування монастиря самому Святополку, так і митрополиту Михайлу. Літопис повідомляє: “В лето 6616 заложено бысть церкви св. Михаила Златоверхая, Святополкомъ княземъ» і ніде не згадує монастир при ній, у той час коли літописець, як правило, зазначає, коли при церкві є монастир [Петров Н.И. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 430].

На думку Д.Слюсарєва, таке повідомлення Синопису належить тим добрим часам, коли в риториках навчали, що у вітальному чи поховальному слові визначній особі слід виводити її рід від сивої давнини і пов'язати це з визначною подією чи місцем. Монастир при Михайлівській церкві стає відомим лише з XV ст. Из-за відсутності достовірних повідомлень про існування цього монастиря в часи Святополка можемо припускати, що його історія виглядала так. Князь Святополк, як і його брат, поставив свою церкву в межах “отнього” монастиря, що вже існував. Від головної церкви монастир цей називався Дмитрівським. Пізніше, коли церква св. Дмитрія через занепад чи якісь інші причини була залишена монахами, монастир сконцентрувався навколо Святославвої церкви св. Михаїла, від якої і отримав назву [Слюсарєв Д. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 323].

Сучасні дослідження також підтверджують думку, що у давньоруський період Михайлівська церква ще не була собором окремого монастиря, Але за архітектурним типом храм, безумовно, належав до монастирських споруд. Первісно він входив, як і церква св. Петра, до складу “вотчого” монастиря Ізяславичів – Дмитрівського. Про це красномовно свідчить і мозаїчне зображення св. Дмитрія, що було розміщене в Михайлівському храмі на одному з найпочесніших місць – південній пілястрі північного передвітарного стовпа [Дегтярьов М.Г., Реутов А.В. Вказ. пр.- С. 24].

Михайлівська церква була “отньою” в роду Святополка і служила фамільною усипальною.

Крім Ярополка і Святополка, жоден з нащадків Ізяслава не уславив себе будівничою діяльністю у Києві. Занепадаючі на той час Ізяславичі майже не брали участі у справах Давньої Русі після смерті Святополка. Вони були ніби віддалені від центру політичного і церковного життя в периферії.

Найвіддаленішим від історичного ядра стародавнього Києва був **Кирилівський монастир**, розташований на північно-західній околиці міста. Своєю появою монастир св. Кирила зобов'язаний історичним

подіям, що розгорнулися тут в першій половині XII ст. Наприкінці 30-х років XII ст. боротьба за великокнязівський престол велась між Мономаховичами і династією чернігівських князів Ольговичів.

Фундатором храму був Всеволод Ольгович, християнське ім'я якого було Кирил – визначна постать у церковно-політичному та релігійному житті Київської Русі XII ст. [Слюсарев Д. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 340; Марголіна І. Вказ. пр. // Архітектурна спадщина України.- 1996.- Вип. 3.- Ч. 1.- С. 222-226]. Прямих літописних повідомлень про дату будівництва Кирилівського храму немає. Але аналіз літописних повідомлень, які опосередковано стосуються цієї обителі, показав, що засновником Кирилівського монастиря був Всеволод Ольгович, який за свого життя (помер 1146 р.) не встиг побудувати храм. Закінчено будівництво при його дружині Марії Мстиславні, що й дало літописцеві привід повідомити: “положена бысть в Киеве у святого Кюрила, уже бе сама создала”. І.Марголіна вважає, що заснування монастиря відбулося у межах 1139 р. (сходження Всеволода Ольговича на київський престол) – 1169 р. (згадка в Іпатіївському літописі про Всеволодів, тобто Кирилівський монастир). Аналогічне припущення висловив й Д.Слюсарєв.

З літопису дізнаємося, що монастир був “отнім” в роду Всеволода Ольговича, а Кирилівська церква слугувала усипальною князів чернігівської династії Ольговичів. 1194 р. там було поховано героя “Слова о полку Ігоревім” київського князя Святослава Всеволодовича. Деякі дослідники вважали, що при монастирі був княжий двір. Церкву названо на честь Кирила та Афанасія Александрійських. Ці святі належать до найшанованіших святителів у країнах візантійського кола. Зведення храму на честь провідників Богородичного культу, який в XI-XII ст. набуває власне руського характеру, якнайкраще сприяло впровадженню в життя його церковно-політичної програми, спрямованої на утвердження і поширення Київського християнства [Марголіна І. Вказ. пр.- С. 225].

Найновіші дослідження живопису Кирилівської церкви дають можливість віднести головну тему її розписів до християнсько-богословського догмату – догмату Втілення. Живопис вітварних абсид і південної нави засвідчує патрональний характер і підтверджує фундаторську роль князя Всеволода Ольговича. Ця обставина дозволяє говорити про спростування точки зору окремих дослідників, згідно з якою Кирилівська церква була побудована дружиною Всеволода Ольговича – Марією Мстиславівною.

Яким був монастир спочатку - чоловічим чи жіночим, невідомо. Але повідомлення літописця про те, що засновниця його, княгиня

Всеволожа, померла в схімі не виключає, що спочатку він був жіночим. З XV ст. Кирилівський монастир стає відомим як чоловічий [Слюсарев Д. Вказ. пр. // ТКДА.- 1892.- №3.- С. 340].

Найбільше церков і монастирів збудував Всеволод Ярославич (1078-1093) і його нащадки. Взагалі, Всеволодовичі мали славу покровителів церков і користувалися повагою з боку Церкви й духовенства [Голубев С. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 206].

Серед збудованих Всеволодом монастирів чільне місце посідає **Видубицький монастир з Михайлівською церквою** при ній. На думку деяких дослідників, Видубицький монастир існував і до побудови Михайлівської церкви. Вони намагалися знайти підтвердження цьому в літописній фразі, що нову кам'яну соборну церкву закладено при монастирі, що вже існував. В. Голубев вважав князя Всеволода не засновником, а оновлювачем Видубицького монастиря та будівничим нового храму св. Михаїла. Заснування монастиря він відносив до діяльності Володимира Святого [Голубев С.Т. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 19]. Натомість Д.Слюсарев не погоджувався з думкою про заснування монастиря у перші роки християнства на Русі. На його переконання, заснування Михайлівської церкви на Видубичах належить великому князеві Всеволоду [Слюсарев Д. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 300], що доводить переважна більшість сучасних досліджень [Мовчан І.І. Давньокиївська околиця.- К, 1993.- С. 75].

Щойно після заснування Видубицький монастир посів чільне місце серед сучасних йому обителей, чому зазвичай сприяли його славні ігумени. На початку XII ст. Видубицький монастир стає одним з центрів літописання. Це пов'язане з діяльністю ігумена Сильвестра, автора другої редакції “Повісті врем'яних літ”. У 1118 р. Сильвестр став єпископом у Переяславі, змінивши на цій посаді Лазаря, який також був до 1105 р. ігуменом Видубицького монастиря. Майже чверть століття єпископську кафедру у Переяславі утримували вихідці з Видубицького монастиря [Голубев С. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 220].

Монастир зажив слави видатної святині і приваблював до себе прочан. Діяльність його не припинилася і після Батисевої навали, про це існують чіткі повідомлення в джерелах. Так, 1259 р., повертаючись з Орди, монастир відвідав Данило Галицький, нащадок Всеволода. На цій даті уриваються літописні повідомлення про Всеволодів монастир.

Таким чином, на основі розглянутих досліджень можна зробити висновок, що в домонгольський період мережа релігійних осередків Києва значно збагатилася за рахунок княжих “отніх” монастирів. У цей період храмове будівництво було також справою переважно князів. У

Києві з 18 новостворених кам'яних церков, засновники яких відомі, 12 були збудовані князями [Слюсарев Д. Вказ. пр. // ТКДА.- С. 349].

Серед фамільних монастирів, що з'явилися в домонгольський період, лише Золотоверхий і Видубицький проіснували до ХХ ст., від Кирилівського і Спаського збереглися храми з пізнішими перебудовами. Щодо решти, то питання їх локалізації залишається подекуди дискусійним. Очевидно, функціонували вони не далі ХІІІ ст., а потім поступово приходили в занепад і не збереглися. Тому повідомлення про них перериваються з закінченням давньокиївського літопису. Вони мали характер своєрідних резиденцій-фортець місцевих князів у першопрестольному граді, деякі з них контролювали стратегічно важливі підходи до Києва. Яскравим прикладом такого храму-фортеці є Кирилівська церква, що розташовувалася на Дорогожичах, де відбудувалися найзапекліші бої за Київ.

Храмове будівництво в цей час набуває фамільного характеру, що засвідчує подальшу феодалізацію давньоруського суспільства. Цьому періодові притаманне зростання впливу Церкви на всі сторони суспільного життя. Фамільні монастирі починають відігравати помітну політичну та ідеологічну роль, адже князі намагаються використати роль Церкви у своїх династичних інтересах. Вони дають чималі пожертви для своїх "отніх" монастирів. Собор "отньої" обителі починає служити водночас фамільною усипальнею окремої гілки князів.

*О.Сурмач** (м. Львів)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ І УГКЦ В ЧАСИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У період німецької окупації особливого загострення набув братовбивчий польсько-український конфлікт. Ще 1941 р. в розмові архієпископа Болеслава Твардовського і митрополита Андрея Шептицького порушувалось питання про їх пастирський обов'язок запобігати зростанню злочинів, викликаних цим конфліктом. Водночас обидва ієрархи висловлювали і певний відчай, що вони не мають достатнього (або ж ніякого) впливу на виконавців цих злочинів [Бубряк Р. Листування митрополита Андрея Шептицького з архієпископом

* Сурмач О. – аспірантка Львівського Національного університету імені Івана Франка.